

западноевропейских городов и наиболее часто употребляемые приемы их реализации.

Ключевые слова: городская площадь, организация городских площадей, принципы, приемы.

Abstract

The city squares of four Netherlands' cities (Amsterdam, The Hague, Delft and Rotterdam) are reviewed in this article. Principles and techniques of western European city squares organization are identified and systemized.

Keywords: city square, city square organization, principles, techniques.

УДК 726.5 (477)

В.Т.Завада,
доцент КНУБА

**ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРИТОРІАЛЬНУ НЕОДНОРІДНІСТЬ
ТРАДИЦІЙНОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ**

Анотація: на підставі комплексного аналізу матеріалів і джерел з історії формування територіальних відмінностей у традиційному культовому зодчестві України виявляється властива для нього ієрархічна система регіональних шкіл та локальних течій з своїми особливими територіальними параметрами.

Ключові слова: територіальний, регіональний, локальний, школа, тип, храм, традиційний, сакральний.

Серед найбільш показових ознак сучасного етапу розвитку вітчизняного зодчества, безперечно, слід відзначити помітне посилення інтересу українських майстрів до проблеми своєрідності архітектурного середовища, безпосередньо пов'язане зі спробами подолання ними надмірної одноманітності та уніфікації багатьох проектних пропозицій недалекого минулого. Звернення до проблеми відтворення регіональної своєрідності та різноманіття історичних ландшафтів України є не менш актуальним і в світлі загальної тенденції у розвитку сучасної історико-архітектурної науки, пов'язаної з поступовим подоланням надміру абстрактного та умоглядного характеру багатьох поширених в ній класичних категорій і, як наслідок, дедалі більш помітною «локалізацією» архітектурної історії. На користь більш рішучого впровадження регіональної проблематики в галузі дослідження та охорони архітектурно-містобудівної спадщини свідчить також те, що зафіксовані у відповідних регіональних типологіях закономірності

територіальної організації архітектурного середовища відрізняються найбільш комплексним та універсальним характером, інтегруючи в собі вплив головних, визначальних для його формування факторів – фізико-географічних, соціально-економічних, етнокультурних, художньо-стильових тощо.

Чи не найбільш показовим в цьому відношенні є дедалі більший інтерес дослідників до територіальних відмінностей у розвитку традиційної будівельної культури, яка у багатьох країнах світу (включаючи Україну) на протязі століть знаходила відображення, насамперед, у найрізноманітніших типах дерев'яних споруд (громадських, житлових, фортифікаційних, господарських, інженерних тощо). Головним підсумком таких досліджень, як правило, виступала цілісна, історична сформована на території тої чи іншої країни система архітектурно-будівельних регіонів або шкіл з властивими для них усталеними комплексами містобудівних, композиційних, художньо-стильових та конструктивних ознак. Не заглиблюючись у досить складну і неоднорідну картину розвитку історико-архітектурної регіоналістики, детальніше розглянуту автором в окремій роботі [1], відзначимо, що у традиційному будівництві Польщі, наприклад, дослідники виділяють дванадцять [2], в той час як в дерев'яній архітектурі Білорусі – шість різних регіональних напрямків з цілою низкою більш дрібних локальних шкіл, течій та будівельних осередків [3].

Не стала винятком в цьому відношенні і традиційна будівельна культура України, територіальні відмінності якої привернули увагу цілої низки поколінь вітчизняних та зарубіжних вчених, перетворившись останнім часом на базову, визначальну основу у дослідженні та систематизації цього явища. Щоправда, на початкових стадіях вивчення української дерев'яної архітектури (др. пол. XIX – поч. XX ст.) головне завдання більшості дослідників (Д.Антоновича, М.Драгана, В.Залозецького, К.Мошинського, О.Новицького, Г.Павлуцького, В.Січинського, Й.Стржиговського, В.Щербаківського тощо) полягало у композиційній оцінці й атрибуції окремих, найбільш характерних, на їхню думку, зразків традиційного вітчизняного будівництва у контексті поширених тоді класичних уявлень, схем та категорій історії світового зодчества. Звичайно, врахування при цьому лише морфологічних особливостей української дерев'яної архітектури, доповнене в ряді випадків її художньо-стильовими характеристиками, цілком відповідало досягнутому на той час рівню та можливостям архітектурознавства, зайвий раз підтверджуючи більш пізні виникнення та використання регіонального підходу в галузі вивчення історії будівельного мистецтва [4].

Тим цікавіше, що перші спроби врахувати територіальну неоднорідність українського дерев'яного зодчества простежуються вже в роботах Ф.Волкова, Л.Маслова, Є.Сецинського, В.Січинського, С.Таранушенка, Д.Щербаківського

та інших піонерів вітчизняного архітектурознавства, знайшовши відображення в обмеженні їхніх досліджень територією окремих історичних земель і регіонів України [5]. Звичайно, за межами зазначених робіт залишилися взаємозв'язки між окремими школами українського традиційного будівництва і, тим паче, вся історично сформована тут система його регіональних напрямків та будівельних осередків, проте саме звернення до проблеми територіальних відмінностей у дерев'яній архітектурі України ще наприкінці XIX – на початку XX ст. свідчить про особливе значення регіонального фактору в історії досліджуваного явища і необхідність його всебічного та послідовного вивчення. До цього слід додати, що вже на цих початкових стадіях впровадження регіонального підходу в галузі вивчення українського народного будівництва сакральні споруди розглядалися ізольовано від решти традиційних будівель в якості цілком автономного виду будівельної діяльності. Логічним продовженням цієї тенденції на більш пізніх стадіях розвитку вітчизняного архітектурознавства стало висвітлення історії традиційного сакрального будівництва України в окремому розділі, що добре простежується на прикладі більшості фундаментальних праць 1950-2000-х рр., включаючи й останню монографію з історії української архітектури [6].

Однією з головних причин зазначеної ситуації є, на наш погляд, особливе місце сакральних будівель та сакральної функції в цілому в житті будь-якого суспільства незалежно від відмінностей у розвитку його соціально-економічних відносин, особливостях політичної організації або етноконфесійної специфіки. При всій важливості замків, палаців, ратуш, магістратів і сили силенної інших типів будівель всі вони виконували порівняно вузьке коло функцій переважно утилітарного характеру (оборонних, житлових, торговельних, виробничих та інш.), помітно поступаючись культовим спорудам за рівнем своєї суспільної значимості. Престиж та соціальний статус будь-якої країни, місцевості і навіть окремого поселення втілювався, насамперед, в архітектурі розташованих там храмів, які традиційно відігравали роль своєрідного символу і навіть індикатора відповідної суспільної групи (великого етносу чи маленької народності, міської, сільської чи сусідської общини, конфесійного чи професійного осередку тощо). Невипадково саме в сакральній архітектурі знайшли відображення всі найбільш значні тенденції, течії та прийоми будівельного мистецтва, перетворивши храм на найбільш складний за своїми об'ємно-просторовими, інженерно-технічними та художньо-декоративними характеристиками тип споруди.

Важливо відзначити, що тенденція до розгляду традиційного сакрального будівництва в якості особливого напрямку української дерев'яної архітектури, а отже й особливого, порівняно незалежного об'єкта дослідження стала набувати більш послідовного та завершеного характеру вже у повоєнний період розвитку вітчизняного архітектурознавства, супроводжуючись при цьому обов'язковою

фіксацією приналежності кожної досліджуваної будівлі до певної регіональної школи, локальної течії або типу. Звичайно, конкретна форма і глибина наукової обґрунтованості зазначеної оцінки помітно відрізнялися в залежності від рівня дослідженості окремих регіональних напрямків у розвитку дерев'яних храмів України, особливостей авторського підходу до зазначеного явища, розмірів та специфіки видання (наукової статті, монографії, каталогу-довідника, науково-популярного нарису, путівника, фотоальбому тощо) і багатьох інших факторів. У роботах Г.Логвина і П.Юрченка [7], наприклад, характеристика регіональних особливостей в архітектурі традиційних сакральних будівель України полягала, насамперед, у ґрунтовному описі властивих для них комплексів композиційних, конструктивних і декоративно-художніх ознак, доповнених в разі необхідності фотографіями, рисунками і обмірними кресленнями найбільш показових зразків дерев'яних храмів. Подібний підхід до встановлення усталених територіальних відмінностей у традиційному вітчизняному храмобудуванні був притаманний і двом іншим відомим дослідникам цього явища С.Таранушенку та І.Могитичу (відповідно на матеріалі Лівобережної України та Карпатського регіону), хоча в обох цих випадках він був додатково ускладнений ґрунтовним аналізом систем пропорціонування українських дерев'яних церков та виявленням впливу цього фактору на формуванні в їхній архітектурі різних регіональних шкіл [8].

Особливої популярності зазначений напрямок дослідження традиційного сакрального будівництва України набув останнім часом, помітно потіснивши з провідних позицій такі традиційні аспекти типологічного вивчення цього явища як морфологічний та художньо-стильовий [9]. Безперечно, відчутні зміни в цій галузі вітчизняного архітектурознавства були обумовлені, передусім, загальною лібералізацією ідеологічної атмосфери в Україні у 1990-2010-х рр. і зникненням сумнозвісних атеїстичних обмежень недавнього минулого, призвівши до появи в ній цілої низки нових авторів, нових підходів та нових жанрів архітектурної регіоналістики. Чи не найбільш помітне місце серед них посідають різноманітні науково-популярні видання, присвячені особливостям традиційного культового будівництва України, причому регіональний підхід до цього явища знайшов своє відображення навіть в структурі таких доступних за своєю формою видань як фотоальбоми [10]. Показово, що до науково-популярного жанру неодноразово зверталися як згадувані раніше представники старшого покоління дослідників вітчизняного храмобудування Г.Логвин і П.Юрченко [11], так і їхні наступники (Л.Прибега, В.Завада, В.Вечерський та ін.) [12], аніскільки не послабивши при цьому наукової значимості їхніх спостережень. Водночас з цим зусиллями П. Макушенка, І.Могитича, Л.Прибеги, В.Завади, В.Слободяна та інших авторів продовжувалося ретельне натурне обстеження одного з найбільш характерних для українського національного зодчества пластів

архітектурної спадщини, що в комплексі з допоміжними історичними джерелами дозволило дещо уточнити уявлення про регіональні школи традиційного вітчизняного храмобудування і їх цілісну, історично сформовану систему в цілому.

Не менш значною тенденцією у дослідженнях територіальної організації одного з найбільш складних видів українського народного будівництва є дедалі ширше впровадження в цій галузі знань нових, запозичених в інших наукових дисциплінах засобів комплексного типологічного аналізу об'єктів історичного середовища, серед яких особливо слід виділити використання в окремих працях деяких прийомів ареальних досліджень. Щоправда, у публікаціях П.Юрченка, Т.Геврика, Л.Прибеги та інших авторів карти поширення в Україні регіональних типів дерев'яних храмів зустрічалися і раніше, проте в кожному з цих випадків вони були використані не стільки для виявлення певних історико-архітектурних ареалів, скільки в якості допоміжного ілюстративного матеріалу до текстової частини дослідження [13]. З погляду на це, представлені у останній монографії Я.Тараса [14] картографічні матеріали слід визнати важливим кроком на шляху до подальшої об'єктивізації та поглиблення існуючих уявлень про регіональні відмінності в архітектурі українських дерев'яних церков, помітно наближаючи їх до рівня відповідних ареальних досліджень народного житла та інших видів традиційних дерев'яних будівель України.

Звичайно, окреслена картина розвитку сучасних уявлень про особливості територіальної організації одного з найскладніших видів української дерев'яної архітектури не вичерпує всього різноманіття існуючих підходів та поглядів на вивчення цього явища. Разом з тим, навіть така побіжна оцінка сучасного стану регіональних досліджень традиційного вітчизняного храмобудування свідчить про те, що всі вони так чи інакше спрямовані на досягнення єдиного кінцевого результату – віднесення зазначеної групи будівель до тих чи інших історичних регіонів і земель України (Буковини, Волині, Галичини, Закарпаття, Київщини, Поділля, Слобожанщини та інш.). Подібна цілеспрямованість та однастайність у дослідженні регіональних особливостей в архітектурі українських дерев'яних церков, на перший погляд, є свідченням досить високого рівня розвитку цього напрямку архітектурної регіоналістики в Україні, проте при більш уважному вивченні являє собою сумлінне заповнення історико-архітектурним матеріалом заздалегідь заготовлених регіональних ніш, головні ознаки яких (територіальні, топонімічні, ландшафтні, історико-культурні тощо) сформувалися досить давно і чітко зафіксовані історичними джерелами. Показово, що у багатьох випадках встановлені дослідниками композиційні, конструктивні і декоративно-художні ознаки окремих регіональних типів дерев'яних храмів посідають в окресленій ними картині розвитку традиційної сакральної архітектури України допоміжне,

похідне від зазначених територіальних кліше місце, що знаходить відображення як в загальній структурі подібних видань [15], так і в характеристиці окремих аспектів історії вітчизняного храмовбудування.

Неабиякий “внесок” у формування такого уніфікованого і, рештою-решт, спрощеного погляду на територіальну організацію зазначеного явища внесли й етнографи, а також представники інших історичних дисциплін, які займаються проблемами української традиційної культури (зокрема, будівельної) і, цілком природно, відштовхуються від концепції синкретизму і цілковитої структурної цілісності її окремих компонентів. При всій теоретичній привабливості подібної концепції хронологічний діапазон переважної більшості зафіксованих в Україні дерев’яних храмів (XVI – поч. XX ст.) відчутно відрізняється від аналогічного показника (середина XIX – п. пол. XX ст.) для решти виявлених тут традиційних типів споруд, що істотно ускладнює безпосереднє співставлення цих явищ одне з одним. До цього необхідно додати, що значна частина зафіксованих в Україні класичних форм народного житла та господарських споруд, насправді, виникли порівняно пізно [16], а їх зв’язок з більш ранніми фазами розвитку вітчизняного зодчества багатьма поколіннями краєзнавців, істориків, етнографів, археологів, мистецтвознавців та істориків архітектури ґрунтувався здебільшого на підставі їх романтичного ставлення до української народної культури в цілому. При всій повазі до цього явища, деякі найважливіші для нього характеристики на зразок історико-етнографічного районування України, не можуть бути безпосередньо перенесені на традиційне вітчизняне храмовбудування і, зокрема, на історично сформовану в ньому систему регіональних шкіл, локальних течій і будівельних осередків, вимагаючи їх всебічного та ґрунтового дослідження.

Дедалі більше усвідомлення певних розбіжностей між етнографічним та історико-архітектурним підходами до дослідження українського дерев’яного зодчества та його територіальної організації обумовило створення особливого, архітектурно-етнографічного районування України, відмінного від її звичного історико-етнографічного поділу. Попри важливе значення цього нововведення у розвитку вітчизняного архітектурознавства, позиції окремих авторів стосовно можливості виділення традиційного сакрального будівництва України в якості особливого, незалежного об’єкта регіональних досліджень дещо відрізняються одна від одної. Л.Прибега, наприклад, пропонує розглядати українські дерев’яні храми в комплексі з іншими традиційними будівлями з використанням досвіду історико-етнографічного районування [17], в той час як Я.Тарас, навпаки, не лише обґрунтував, але й розробив свою досить складну і розгалужену систему архітектурно-етнографічного районування України виключно для традиційного вітчизняного храмовбудування [18]. На жаль, ентузіазм львівського вченого не

був підкріплений достатнім рівнем дослідженості цього явища, що призвело до цілої низки суперечливих і навіть помилкових висновків щодо територіальної структури традиційного вітчизняного храмобудування, детальніше розглянутих у ґрунтовній рецензії В.Слободяна та О.Бойко [19]. Важливо підкреслити, що певна плутанина у назвах окремих регіональних шкіл і типів храмів, визначенні їхніх характеристик і ареалів поширення в тій чи іншій мірі властива більшості досліджень зазначеної проблеми, що на думку того ж таки Я.Тараса «пов'язано з недостатньо глибоким вивченням народного будівництва» [20].

Серед головних причин відставання зазначеного напрямку архітектурної регіоналістики слід виділити, насамперед, недостатнє врахування специфічних для традиційного вітчизняного храмобудування особливостей функціонування і самого процесу створення храму - вибору зразка для його будівництва, пошуків майстрів для реалізації відповідного задуму, впливу громади на проектування і будівництво дерев'яних церков тощо. Досить важливу роль у відтворенні цього складного процесу, відмінного від зведення інших історичних типів будівель в Україні, відіграють старовинні документи (насамперед, договори і контракти на будівництво храмів), використання яких дозволило цілій низці авторів не тільки розширити існуючі уявлення про специфіку традиційної культової архітектури, але й встановити найголовніші особливості і причини формування її своєрідної територіальної організації. С.Таранушенко, наприклад, згадує у своїй книзі про "Заповіт" Василя Загоровського 1577 р., згідно з яким новий дерев'яний храм у Суходолах мав бути зведений на зразок Іллінської церкви у місті Володимирі-Волинському, розташованому на відстані лише 20 км від зазначеного села [21]. Порівняно невеликі відстані між місцем зведення цілої низки дерев'яних храмів Лівобережної України та їхніми прототипами зафіксовані і в кількох наведених С.Таранушком контрактах ХУІІІ ст., причому в одному з них є досить цікаве свідчення про використання в якості прототипів для будівництва Вознесенської церкви у Березному Чернігівської області розташованих у тому ж таки містечку Благовіщенського та Покровського храмів [22].

Не менш важливий аспект у дослідженні територіальних відмінностей в традиційному культовому будівництві України дозволяють розкрити наведені у вищезгаданих документах відомості про умовний радіус діяльності запрошених для відповідних проектно-будівельних робіт майстрів по відношенню до місця розташування зведених ними храмів. Чи не найбільше свідчень про походження авторів багатьох унікальних творів традиційного вітчизняного храмобудування збереглося у західних регіонах України, що цілком зрозуміло з погляду на дещо менші масштаби здійснюваних тут у 1940-80-х рр. атеїстичних компаній і їх негативних наслідків як для пам'яток дерев'яного зодчества, так і старовинних документів з історії їхнього будівництва. Ця обставина дозволила М.Драгану,

П.Макушенку, І.Могитичу, В.Слободяну та іншим авторам виявити цілу низку порівняно невеликих будівельних осередків та центрів у традиційній сакральній архітектурі Бойківщини, Буковини, Волині, Галичини, Гуцульщини, Закарпаття та інших регіонів Західної України. Напрочуд показовою в цьому відношенні є діяльність відомого бойківського майстра др. пол. ХІХ - поч. ХХ ст. Луки Снігура з Погара, творчий доробок якого дорівнював спорудженню семи і реконструкції п'яти дерев'яних храмів, охоплюючи при цьому порівняно невелику частину Сколівського та Турківського районів сучасної Львівської області навколо його рідного села Погар [23]. Цікаво, що у др. пол. ХІХ ст. в протилежній, північній, частині Галичини був відомий ще один подібний за кількістю споруджених та реконструйованих дерев'яних храмів будівельний осередок народного майстра Івана Васенька з містечка Кам'янки Струмилової (теперішня Кам'янка-Бузька), ареал діяльності якого теж охоплював порівняно невелику територію Кам'янка-Бузького та Бузького районів сучасної Львівщини, безпосередньо прилеглу до вищезгаданого галицького містечка [24].

Звичайно, внаслідок згаданих вище складних умов розвитку традиційної культурної архітектури у Центральній та Лівобережній Україні подібних джерел про діяльність тут окремих майстрів і пов'язаних з ними будівельних осередків збереглося значно менше, проте навіть нечисленні згадки про їхнє походження та ареал впливу на будівництво дерев'яних храмів свідчать про універсальний характер розглянутих вище закономірностей формування місцевих будівельних шкіл в різних регіонах країни. Згадувану раніше Вознесенську церкву у Березні на Чернігівщині, наприклад, збудував відомий майстер Панас Шолудько з міста Ніжина, розташованого на території тої ж таки Чернігівської області на відстані 30 км [25]. Такий же порівняно невеликий радіус діяльності народних майстрів був характерний і для традиційного храмобудування іншої, волинської, частини Українського Полісся, що добре простежується, зокрема, на прикладі соборної церкви Воскресіння у місті Ковелі, зведеної у 1782 році "селянином с. Мизова Дадинцем" [26]. Не менш цікавим свідченням є згадка про те, що церкву Різдва Богородиці у Жолобному (під Новоградом-Волинським на Житомирщині) було зведено у 1847 році "майстром селянином с. Липок Рівненського повіту Іваном Ничипоруком", де незадовго до цього (у 1841 році) ним було побудовано храм, який за всіма своїми ознаками став прототипом для спорудження у 1840-х рр. цілої низки подібних будівель в цій частині південно-східної Волині [27].

Крім вищезгаданих факторів важливу роль у формуванні територіальних відмінностей в архітектурі українських дерев'яних храмів відіграла активна участь у процесі їхнього створення громади, починаючи від вибору прототипу для будівництва та його пристосування до нових умов (іншого містобудівного і

природно-ландшафтного оточення, властивих для населення регіону художньо-стильових пріоритетів та інш.) і кінчаючи безпосередньою участю громади у допоміжних та будівельних роботах. До цього слід додати, що досить значний вплив на формування «місцевих діалектів» у традиційній культовій архітектурі України мала розповсюджена тут з давніх давен практика купівлі, перенесення і використання (цілковитого або часткового) старих дерев'яних храмів й окремих їх елементів для зведення нових культових будівель, причому для влаштування православних церков з інших місць подекуди перевозилися і пристосовувалися навіть храми інших конфесій включаючи римо-католицьку. Не заглиблюючись у детальні описи цих архаїчних традицій, ґрунтовніше розглянутих в окремому дослідженні на матеріалі Полісся [28], підкреслимо, що «переміщення» старих культових будівель на території регіону здійснювалися лише в межах порівняно невеликих географічних ареалів, ще більше посилюючи тим самим регіональне різноманіття традиційного вітчизняного храмобудування.

Незважаючи на безперечну наукову цінність вищезгаданих контрактів та інших документів з історії будівництва дерев'яних церков у різних місцевостях України, вони охоплюють лише незначну частину величезного і різноманітного масиву зафіксованих тут зразків традиційної сакральної архітектури. Природно, що глибоке і всебічне вивчення її регіональних відмінностей вимагає залучення матеріалів безпосереднього натурного обстеження зазначеної групи пам'яток (а в разі необхідності і їхніх аналогів в інших регіонах Європи) з їх комплексною типологічною оцінкою у контексті феномену територіальності неоднорідності цього явища. Саме ці споріднені спільними композиційними, пропорційними, конструктивними та декоративно-художніми ознаками, а також певним ареалом розповсюдження групи сакральних будівель виступають первинною основою складної територіальної структури традиційного вітчизняного храмобудування, що переконливо показали у своїх працях С.Таранушенко, П.Юрченко, Г.Логвин та інші автори. Г.Логвин, наприклад, незважаючи на принципову спорідненість об'ємно-просторового рішення переважної більшості закарпатських дерев'яних храмів, пов'язану з характерною для них асиметричною композицією головних об'ємів і влаштуванням із заходу високої каркасної дзвіниці, додатково виділяє тут дві локальні групи храмів – крайниківську (хустську) і межигірську. Перша з них локалізується у південній, передгірній частині регіону та відрізняється струнким силуетом, підкреслено вертикальними пропорціями та характерним шпильястим завершенням каркасної дзвіниці, багато в чому нагадуючи найкращі зразки т.зв. «марамароської готики» у традиційному храмобудуванні сусідньої Румунії [29]. Ареал поширення другої виділеної Г.Логвином групи дерев'яних храмів – межигірської – охоплює прилеглі до Львівщини та Івано-Франківщини північні, гірські, райони Закарпаття, причому будівлі цієї групи, на відміну від

церков крайниківського типу, відрізняються більш спокійними врівноваженими пропорціями, а також характерними бароковими формами завершення та інших елементів споруди [30].

Досить помітне місце у вивченні зазначеного аспекту історії традиційного вітчизняного храмовбудування посідає також відома монографія С.Таранушенка про архітектуру дерев'яних церков Лівобережної України [31], в якій знайшов відображення весь розмаїтий досвід дослідження територіальних відмінностей українського дерев'яного зодчества починаючи з 1920-х рр. Робота побудована на типологічному співставленні 65 обстежених на території регіону сакральних будівель XVII – поч.ХІХ ст., здійсненому дослідником з врахуванням цілого комплексу планувальних, об'ємно-просторових, пропорційних, конструктивних та художньо-декоративних ознак. Використання вченим такого багатомірного комплексного аналізу зазначеної групи історичних об'єктів дозволило йому виділити на території Лівобережної України цілу систему різних за масштабами архітектурно-будівельних шкіл, починаючи від лиманської (на Харківщині) у складі 11 культових споруд і кінчаючи такими зовсім невеликими локальними групами як охтирська та лебединська (обидві на Сумщині), які склалися лише з кількох споріднених художньо-стильовим рішенням дерев'яних храмів. Тим самим дослідження С.Таранушенка ще раз підтвердило універсальний характер та важливу роль регіональних відмінностей у розвитку традиційної сакральної архітектури, які знайшли своє відображення на різних рівнях її територіальної організації, влучно названих вченим «архітектурними діалектами» українського народного будівництва.

Слід відзначити, що з іменем цього видатного вченого пов'язане також вивчення одного з найбільш архаїчних та найважливіших в історії українського зодчества регіонів – Полісся, хоча послідовне та цілеспрямоване дослідження територіальних відмінностей в архітектурі зазначеної групи дерев'яних храмів довелося продовжувати учням та послідовникам С.Таранушенка. Це дозволило виявити у традиційному сакральному будівництві регіону чотири локальні типи церков (архаїчний, волинський, київський та північно-поліський) з своїми чітко оскресленими комплексами архітектурно-художніх та конструктивних ознак, а також особливими художньо-стильовими пріоритетами, динамікою розвитку та ареалами поширення [32]. Певний виняток з правила становить лише архаїчний тип поліських дерев'яних храмів з властивим для нього чотирисхилим наметом та іншими реліктовими формами традиційного вітчизняного храмовбудування, який в давнину був відомий у більшості регіонів України, проте в силу тривалої ізоляції і уповільненого розвитку деяких районів Центрального (Прип'ятського) Полісся найдовше “затримався” саме в цій частині досліджуваного регіону [33]. Зовсім інша ситуація склалася на Заході та Сході Полісся з властивими для них

інтенсивними контактами з іншими регіонами і країнами Європи, де з певними хронологічними відмінностями і під впливом різних художньо-стильових течій (відповідно ренесансних та барокових) сформувалися два найбільші за своїми масштабами і ареалами поширення локальні типи поліських дерев'яних храмів – волинський і київський [34]. І, нарешті, остання з перелічених груп культових будівель – північнополіська – є найменшою за кількістю зафіксованих зразків і територією побутування, яка вузькою смугою тягнеться вздовж верхньої течії р. Прип'яті і українсько-білоруського пограниччя, являючи собою лише незначну частину величезного масиву безверхих храмів Білорусі, Литви та Польщі [35].

Наведений вище приклад дослідження усталених локальних відмінностей у традиційній сакральній архітектурі Полісся показовий ще й тим, що дозволив зафіксувати важливу роль у їхньому формуванні цілої низки таких провідних архітектурних стилів як готика, ренесанс, бароко та класицизм [36]. Це свідчить про те, що властива для традиційного храмобудування структура регіональних шкіл та локальних осередків не лише була невід'ємною складовою історичного розвитку цього явища разом з його художньо-стильовими, композиційними та конструктивними характеристиками, але й відіграла у вищезгаданому процесі особливу, інтегруючу роль. Звідси впливає така характерна для українського народного будівництва риса як локальна обумовленість переважної більшості її елементів і проявів, включаючи різноманітні зовнішні впливи, інновації і течії, виникнення та поширення яких, як правило, відбувалося у певних географічних ареалах. Ця унікальна особливість традиційного культового зодчества України неодноразово відзначалася багатьма вітчизняними і зарубіжними дослідниками цього явища, зайвий раз підтверджуючи особливу роль регіонального фактору у розвитку комплексного типологічного аналізу зазначеного феномену.

Звичайно, розглянуті вище матеріали з історії формування територіальних відмінностей у традиційному вітчизняному храмобудуванні не можуть охопити всього різноманіття сучасних підходів та методів дослідження цього складного явища, відображаючи реальне відставання зазначеного напрямку архітектурної регіоналістики в Україні. Незважаючи на це, переважна більшість наведених у статті матеріалів незалежно від їхнього походження чи авторської інтерпретації дозволяють зафіксувати одну з найбільш характерних особливостей української дерев'яної архітектури, пов'язану з чіткою ієрархічною організацією історично сформованої в ній системи регіональних шкіл і локальних осередків. Значення цих емпіричних по суті спостережень ще більше зростає з погляду на унікальні результати комплексних досліджень феномену територіальної неоднорідності в історії культури, які досягнуті останнім часом вітчизняними та зарубіжними вченими в галузі регіоналістики

та пов'язані з відкриттям ними універсального характеру ієрархічних принципів територіальної організації будь-якої культури на всіх етапах її історичного розвитку [37]. Цілком природно, що розв'язання досліджуваної нами проблеми вимагає поглибленого вивчення місця кожного з розглянутих вище факторів (закономірностей вибору зразків для спорудження храму, умовного радіусу діяльності майстрів тощо) та їх взаємодії один з одним у процесі формування територіальних відмінностей у традиційному культовому будівництві України. Разом з тим, лише за цієї умови, а також з використанням найкращих досягнень українських та зарубіжних вчених в галузі регіональних досліджень архітектурного середовища можливе об'єктивне, всебічне і науково обґрунтоване виявлення специфічних територіальних параметрів традиційного вітчизняного храмовбудування та його внутрішньої структури.

Література:

1. Завада В.Т. Общие и локальные традиции в деревянном зодчестве. – М.: ВНИИТИАГ, 1989.
2. Grabowski J. Sztuka ludowa: formy i regiony w Polsce. – Warszawa: Arkady, 1967.
3. Сергачев С.А. Деревянная архитектура Белоруссии XVI–XIX вв.– Минск: Полымя, 1984.
4. Волков Ф.К. Старинные деревянные церкви на Волыни // Материалы по этнографии России. – Т.1 - Спб., 1910; Лушпинський А. Дерев'яні церкви Галичини XVI–XVII ст. – Львів, 1920; Сецинский Е. Исчезающий тип деревянных церквей Подолии. – Каменец-Подольський, 1904; Січинський В. Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст. - Львів, 1925; Таранушенко С. Мистецтво Слобожанщини XVII–XVIII ст. – Харків, 1928; Циинкаловський О. Волинські дерев'яні церкви (XVII–XVIII ст.). - Львів, 1935.
5. Гошко Ю.Г., Кіщук Т.П., Могитич І.Р., Федака П.М. Народна дерев'яна архітектура Українських Карпат XV - XX ст. – К.: Наукова думка, 1987; Історія української архітектури. – К.: Техніка, 2003. – С.372-399: Нариси з історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період).–К.: Держбуд-видав, 1957. – С.200-231.
6. Логвин Г.Н. Дерев'яна архітектура України //Нариси з історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період).– К.: Держбудвидав, 1957.– С.208-231; Макушенко П.И. Народное деревянное зодчество Закарпатья (XVIII- нач. XX века).– М.: Стройиздат, 1976.– С.45-98; Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество України XVIII – XIX ст. – К.: Держбудвидав, 1949.
7. Могитич І.Р. Церкви //Народна дерев'яна архітектура Українських Карпат XV – XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – С.206-236; Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. - К., 1976.

8. Завада В.Т. Деякі проблеми історико-типологічного дослідження архітектурного середовища... - С.9-10.
9. Шевцова Г. Дерев'яні церкви України. – К.: Грані - Т, 2007.
10. Логвин Г.Н. Украинские Карпаты. – М.: Искусство, 1973; Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України. – К.: Будівельник, 1970.
11. Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми. – К.: Наш час, 2007; Завада В.Т. Дерев'яні храми Полісся. – К.: Техніка, 2004; Прибега Л.В. Народное зодчество. – К.: Мистецтво, 2009.
12. Геврик Тит. Дерев'яні храми України: шедеври архітектури. – Нью-Йорк, 1987.– С. 39-40; Прибега Л. Народне зодчество. Альбом.- К.: Мистецтво, 2009.–С. 8-9; Самойлович В. Народна архітектура України в ілюстраціях. –К.: Абрис, 1999. – С.12; Юрченко П. Дерев'яне зодчество України... С.126-127.
13. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно–традиційний аспект. - Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2007.–С.363-488.
14. Логвин Г.Н. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. – К: Мистецтво, 1968. – С.463; Прибега Л. Народне зодчество...- С.8-9.
15. Завада В.Т. О происхождении шатра в деревянных храмах Украинского Полесья // Архитектурное наследство. – 1986. - №34. – С.137-139.
16. Прибега Л.В. Народне зодчество... С.10-11.
17. Тарас Я.М. Українська сакральна дерев'яна архітектура: Ілюстрований словник-довідник. - Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2006.
18. Вісник. – Вип.18. - Львів: УКрзахідпроектреставрація, 2008. – С.280-296.
19. Тарас Я.М. Українська сакральна дерев'яна архітектура...– С.35.
20. Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. – К.: Будівельник, 1976. – С.11.
21. Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України... – С.156.
22. Вуйцик В., Слободян В. Матеріали до словника народних будівничих // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.СХХІ - Праці Комісії архітектури та містобудування. - Львів: НТШ, 2001. – С.588.
23. Слободян В. Майстер Іван Васенько (До 125-річчя від дня смерті)//Архітектурна спадщина України. – 2002. – Вип.5. – С.375-381.
24. Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України... – С.156.
25. Теодорович Н.И. Вольнь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях. - Почаев: Тип.Почаево-Успенской Лавры, 1905. – Т.5.– С.46.
26. Завада В. З історії традиційного сакрального будівництва Східної Волині // Архітектурна спадщина Волині. - 2010. – Вип.2. – С.116-117.

27. Завада В. Архітектура дерев'яних храмів Полісся за архівними джерелами // Архітектурна спадщина України. – 1996. – Вип.3, ч.2.- С.99.
28. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. – К.: Мистецтво, 1968. – С.363-373.
29. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки... - С.373-383.
30. Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. – К.: Будівельник, 1976.
31. Завада В.Т. Локальные особенности в архитектуре деревянных храмов Украинского Полесья // Архитектурное наследие.– 1990. – №37. – С.133-145.
32. Завада В.Т. Дерев'яні храми Полісся... - С.43-66.
33. Завада В.Т. Дерев'яні храми Полісся... - С.67-118.
34. Завада В.Т. Дерев'яні храми Полісся... - С.119-141.
35. Завада В. Особливості формування архітектурних стилів у традиційному сакральному будівництві Полісся // Українське мистецтвознавство. – 2009. – Вип.9. – С.212-218.
36. Паин Э. Система территориальных общностей и ее роль в формировании и воспроизводстве этнокультурных традиций в условиях урбанизации // Вопросы философии. – 1987. - №1. – С.10-34; Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003.

Аннотация

На основании комплексного анализа материалов и источников по истории формирования территориальных отличий в традиционном культовом зодчестве Украины выявляется свойственная ему иерархическая система региональных школ и локальных течений со своими особыми территориальными параметрами.

Ключевые слова: территориальный, региональный, локальный, школа, тип, храм, традиционный, сакральный.

Summary

On the basis of complex study of materials and sources of the history of territorial differences in traditional sacral architecture of Ukraine is ascertained the characteristic hierarchic system of regional schools and local directions with their particular territorial features.

Keywords: territorial, regional, local, school, type, temple, traditional, sacral.